

TÜRK DİLİ

AYLIK DİL DERGİSİ

KERİM AYDIN ERDEM

A. TUFAN ŞENTÜRK

H. LÂTİF SARIYÜCE

MEHMET ÇINARLI

SAİM SAKAOĞLU

ŞAHİNKAYA DİL

NİLGÜN ÇEBEBİ

AHMET TEMİR

NECATİ MERT

AYLA ORAL

NAIL TAN

A. TURAN OFLAZOĞLU

İBRAHİM MİNNETOĞLU

NEVZAT GÖZAYDIN

HAYAL ZÜLFİKAR

İSMAİL PARLATIR

NÜZHET ERMAN

SEMİH SERGEN

FEYZİ HALICI

ZİYA GÖKALP

FAHRİ KAYA

VURAL ÜLKÜ

SAYI 476/ AĞUSTOS

Türk Dili

Aylık Dil Dergisi

1991/II

Sayı: 476

Ağustos 1991

ZIYA GÖKALP'IN "LİSAN" ADLI ŞİİRİ ÜZERİNE

DR. HAYAL ZÜLFİKAR

Ziya Gökalp, eserlerinde işlediği konular ve ileri sürdüğü düşüncelerle yakın kültür tarihimizin en güçlü, en etkili kişilerinden biridir. O, Tanzimat döneminden bu yana sürdürülen öze dönüş hareketleri içinde tartışılan kültürel konuları olgunlaştırarak bir düşünceler demeti biçiminde sunmuştur. Onun ortaya koyduğu ilkeler, daha sonraki sosyal ve kültürel gelişmemize ışık tutmuş, çalışmaların yönlendirilmesinde başlıca etken olmuştur.

Ziya Gökalp, ortaya koyduğu düşüncelerden Türk dili ile ilgili olanlarını *Türkçülüğün Esasları*¹ adlı kitabında "Türkçülüğün Programı" bölümünde toplamıştır. Gökalp, burada "Yazı Dili ve Konuşma Dili", "Halk Lisanına Girmiş Arapça ve Acemce Kelimeler", "Sigalar, Edatlar, Terkipler", "Lisanî Türkçülüğün Umdeleri" adlı başlıklar altında birkaç değerli makale yazmıştır. Bunlardan "Lisanî Türkçülüğün Umdeleri" Birinci Türk Dil Kurultayının kararlarına temel olmuştur. Ziya Gökalp'ın on bir madde içinde topladığı, gerçekleri yansıtan bu düşünceleri ile "Lisan" adlı şiirindeki düşünceler arasında birçok noktada benzerlikler vardır. Sade bir Türkçe ile kaleme alınan "Lisan" şiiri, *Yeni Hayat*² adlı şiir kitabındadır.

Şiiri ele almadan önce aradaki ortak düşünceleri göstermek amacıyla onun dilde Türkçülüğün ilkeleri anlamına gelen "Lisanî Türkçülüğün Umdeleri" başlığı altında sıraladığı görüşlerinden "Lisan" adlı şiiri ile ilgili olanlarını verelim.

"Millî lisanımızı vücuda getirmek için Osmanlı lisanını hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilini aynıyla kabul edip İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak."

"Halk lisanında Türkçe müteradifi³ bulunan Arabî ve Farişî kelimeleri atmak, tamamıyla müteradif olmayıp küçük bir nüansa malik olanları lisanımızda muhafaza etmek".

1. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara Matbuat ve İstibbarat Matbaası, (1339) 1923.

2. Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, İstanbul Evkafı İslâmiye Matbaası, 1918.

3. Yazılışları veya kökenleri farklı, ancak anlamları aynı olan (kelime).

“Yerlerine yeni kelimeler kaim olduğu⁴ için müstehase⁵ haline gelen eski Türkçe kelimeleri diriltmeye çalışmamak.”

“Yeni istilâhlar⁶ aranacağı zaman ibtida⁷ halk lisanındaki kelimeler arasında aramak, bulunmadığı takdirde Türkçenin kıyasî edatlarıyla⁸ ve kıyasî terkip⁹ ve tasrif¹⁰ usulleriyle yeni kelimeler ibda etmek¹¹ buna da imkân bulunmadığı surette Arapça ve Acemce terkipsiz olmak şartıyla yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususî ahvalini¹² gösteren kelimelerle tekniklere ait âlet isimlerini ecnebi¹³ lisanlarından aynen almak.”

Ziya Gökalp, on bir madde olarak sıraladığı bu ilkelerine örnekler vermemiştir. Bu düşüncelerle ilgili olan bazı örnekler dolaylı olarak başka makalelerinde yer alır.

Ziya Gökalp’ın mani türünde ve dörtlükler halinde yazdığı “Lisan” adlı şiiri yukarıda sıraladığımız ilkelerin yayımlandığı tarihten beş yıl önce ortaya konmuştur. O, tasarladığı düşünceleri daha öğretici ve kalıcı olur diye önce şiirle ifade etmeyi çıkar bir yol olarak görmüştür. Düşüncelerini vezinli, kafiyele olarak verdiği başka şiirleri de vardır. Ona göre şiirin telkin etme kabiliyeti düz yazıdan daha kuvvetlidir. Bu düşüncesini “Lisan” adlı şiirinin yer aldığı *Yeni Hayat* adlı kitabına yazdığı kısa ön sözünde şöyle belirtir: “Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır. İçinde bulunduğu zaman galiba birinci devreye aittir. Şairler Müzlerinden¹⁴ uzak düşmüş vezin ile kafiye şuurlu müteşairler¹⁵ eline geçmiş...”

Bu hâli çocukların hayatında da görürüz. Ders saatleri arasında oyun fasılları var ... Aynı zamanda çocuk terbiyesinde birtakım dersler oyun tarzında verilir. Bunun gibi halk terbiyesinde de bazı fikirlerin vezin kisvesinde¹⁶ arz edilmesi fena mı olur?”

4. Geçtiği. 5. Ölmüş (fossilleşmiş). 6. Terimler. 7. İlk önce. 8. Kullanılır canlı ekleriyle. 9. Kullanımda olan tamlama. 10. Kullanımda olan çekim. 11. Ortaya koymak. 12. Özel durumlarını. 13. Yabancı.

14. Z. Gökalp, *Müz* kelimesini “Ahlâk” adlı şiirinde de kullanmıştır: *Bir şiirdir Türk eli / Müzüne bağlı beli / Bu Müz bir ahlâktır ki / Baş vermektir temeli*. F. Abdullah Tansel, bu kelimeyi ön sözde *Müz’larından* biçiminde yeni harflere çevirmiştir (*Ziya Gökalp Külliyyatı 1. Şiir ve Halk Masalları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1952, s. 109). *Müz* (Fransızca *Muse*): Kısaca sanat perisi diye tanımlanan bu kelime mitolojinin dokuz tanrısından biridir. Serbest sanata yön veren mitolojik tanrılardan biri diye de bilinir.

15. Şiiri bir amaç uğruna kullananlar.

16. Kılığında.

İçinde bulunulan dönemin şuur dönemi olduğuna dikkat çeken Z. Gökalp, eğitim ve öğretimde bazı düşüncelerin vezinli kafiyeli olarak verilmesinin etkili ve yararlı olacağı görüşündedir.

Ziya Gökalp, yukarıda sıraladığımız ilkelerin birinci maddesinde İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştuıkları gibi yazmayı esas almaktadır. "Lisan" adlı şiirinde ise, bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

Güzel dil Türkçe bize,
Başka dil gece bize.
İstanbul konuşması,
En saf, en ince bize.

.....

Yap yaşayan Türkçeden,
Türkçeyi incitmeden.
İstanbul'un Türkçesi
Zevkini olsun yeden.

Ziya Gökalp ortaya koyduğu bu ilkelerin ikincisinde ise, yazılışları farklı, fakat anlamları bir olan, "müteradif" diye adlandırdığı eş anlamlı kelimelerden Türkçelerini seçmek gerektiğini belirtmektedir. Aynı ilke "Lisan" adlı şiirinde şöyle dile getirilir.

Açık sözle kalmalı,
Fikre ışık salmalı,
Müteradif sözlerden,
Türkçesini almalı.

Kendisi örnek vermemekle birlikte burada, Türkçe güneş yanında Osmanlı Türkçesinde kullanılan *hurşit* (Farsça), *aftap* (Farsça), *mihr* (Farsça), *şems* (Arapça) gibi eş anlamlı kelimeler kastedilmekte, yazılışları farklı ama anlamları aynı olan bu kelimelerden yalnızca *güneş* sözünün tercih edilmesi gerektiği düşüncesi verilmektedir. Nitekim "Halk Lisanına Girmiş Arapça, Acemce Kelimeler" adlı bir başka makalesinde dolaylı olarak bu konuya değinmekte ve birkaç örnekle şu açıklamayı yapmaktadır:

"Vakıa¹⁷ bazen halkın Arapçadan ve Acemceden aldığı kelimeler yanında eski Türkçelerini de muhafaza ettiği görülüyor. Fakat böyle bir hal

17. Her nasılsa.

vukuunda¹⁸ da yine müteradif kelimeler vücuda gelmez. Çünkü ya Arapçadan ve Acemceden alınan kelimelerin yahut eski Türkçe kelimenin manasında bir tegayyür¹⁹ husule gelerek²⁰ ikisi arasındaki müteradiflik zail olur.²¹ Meselâ *siyah* veya *beyaz* kelimeleri alındıktan sonra *kara* ve *ak* kelimeleri Türkçede baki kalmış²² fakat ne *siyah* kelimesini *kara* kelimesinin ne de *beyaz* kelimesini *ak* kelimesinin müteradifi addedemeyiz.²³

Ziya Gökalp'ın "Lisan" adlı şiiri ile 'Lisanî Türkçülüğün Umdeleri' adı altında sıraladığı ilkeleri arasında başka düşünce benzerlikleri de vardır.

Uydurma söz yapmayız,
Yapma yola sapmayız,
Türkçeleşmiş Türkçedir;
Eski köke tapmayız.

Bu dörtlükte verilmek istenen düşünce, ilkelerin dördüncü maddesinde işlenmiştir. Ziya Gökalp, dördüncü maddede artık ölü kelimeler durumuna girmiş eski Türkçe kelimeleri diriltmenin bir yarar sağlamayacağını belirtir.

Yeni sözler gerekse,
Bunda da uy herkese.
Halkın söz yaratmada.
Yollarını benimse.

Bu dörtlükte yer alan düşünce, ilkelerin beşinci maddesindeki görüşlerle bağdaşmaktadır. Ziya Gökalp, bu maddede ise, yeni terimler söz konusu olduğunda öncelikle halkın diline başvurulması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Ziya Gökalp, kendisinden önce Türkçeleştirme çalışmalarıyla ilgili olarak ileri sürülen görüşleri iyi incelemiş, bunlar arasında gerçekçi buldukları olmuştur. "Lisan" adlı şiirinde bir dörtlüğünü, katılmadığı şu görüşe ayırır:

G'li sözler emmeyiz,
Çocuk değil memeyiz!
Birkaç dil yok Turan'da,
Tek dilli bir kümeyiz.

18. Ortaya çıkmasında. 19. Başkalaşma, farklılık. 20. Ortaya çıkarak. 21. Yok olur. 22. Süreklilik sağlamış. 23. Sayamayız.

M. N. Özön²⁴ ilk mısradaki geçen g harfini g'li sözler (114. s.), K. Akyüz²⁵ ve M. Cunbur²⁶ ise, *Gaynli sözler* (706, 18. s.) biçiminde yeni harflere çevirmişlerdir.

Burada söz konusu edilen g'li kelimelerle Doğu Türkçesinde kullanılan *algan* (> *alan*), *kelgen* (> *gelen*), *tatlıg* (> *tatlı*), *sarıg* (> *sarı*), *kılguç* (> *kılıcı*) gibi kelimeler kastedilmektedir.

Z. Gokalp, konuştuğumuz Batı Türkçesine göre Doğu Türkçesinin farklı birtakım ses ve şekil özellikleri gösterdiğini, bu sebeple Türkçenin doğu grubundan herhangi bir kelimenin olduğu gibi alınmayacağını vurgulamaktadır.

Ziya Gokalp, şiirinin bir dördlüğünde, bizim bir millet olarak ihtiyaçlarımızı gidermeye çalışan bir çocuk olmadığımızı, daima veren bir anne olduğumuzu, Türklerin geniş bir vatanı birkaç dil değil, bir tek dil konuştuğunu belirtir.

Ziya Gokalp, milleti bu arada tutan öğelerden vicdan, din ve vatan birliğinin dille doğrudan bağlantılı bulunduğunu ve dilin ortak olmadığı durumlarda bütün bu değerlerin kaybedileceği düşüncesini işlediği aşağıdaki dördlükle şiiri tamamlıyor:

Türklüğün vicdanı bir,
Dini bir vatanı bir;
Fakat hepsi ayrılır,
Olmazsa lisanı bir.

Dönemin, artık bilinçli olmayı gerektiren bir çağ olduğunu savunan, bu yolda doğru bildiklerini yaymak için şiirden de yararlanan Ziya Gokalp'ın Türk dili tarihinde birer değer olan bu görüşleri, bu gün varılan sonuçlar bakımından ele alınıp yeniden değerlendirilebilir. Ancak unutmamak gerekir ki bu görüşlerin büyük bir bölümü geçerliliğini daima sürdürecektir. Çünkü bunlar bilimsel gerçeklerdir. "Türkçülük ve Fesahaşçılık" adlı makalesinde "Kelimeler delâlet ettikleri²⁷ manaların tarifleri değil, işaretleridir" şeklindeki ifadesi, bu gün dil biliminin temel ilkelerinden biridir.

24. Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı*, İstanbul 1941.

25. Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiir Antolojisi*, Ankara 1970.

26. Müjgân Cunbur, *Ziya Gokalp, Yeni Hayat, Doğru Yol*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1976.

27. Karşıladıkları.